

Sąžinė cinizmo kultūroje

LEONARDA JEKENTAITĖ

Prieškario teisės profesoriaus Petro Leono paskaitoje "Apie teisę ir dorą" radau gal kiek patetišką, bet iškalbingą I. Kanto citatą: "Kas virsta kirmėle, tasai tegu nesiskundžia, jeigu jį kojomis sumindžios". Tai, aišku, aliuzija į šių dienų aktualijas: vienas po kito kylančius aukštųjų valdininkų susikompromitavimo atvejus. Kitados buvo galvota, kad jokios gėrybės neatperka viešo moralinio nuopuolio, ypač aukšto valdininko, atstovaujančio teisingumo autoritetui, gero vardo netekties. Šiais laikais gal jau kitaip? Turiu galvoje apsučius Prezidentūros ir Vyriausybės valdininkus, įsigudrinusius užsidirbti įkeičiant paties prezidento namą, "palankiomis sąlygomis" nusipirkti kotedžus Turniškių pušyne ir visam laikui įsitaisyti tarp "laikinių" liaudies valios reiškėjų. Ir įdomu ne tik tai, kad samdomas tarnautojas, biurokratas susivokė esąs "galingesnis" už liaudies išrinktąjį, bet ir tai, kad po to, kai viskas paaiškėjo, jis nesijaučia kaltas ir jam nėra gėda. Cinizmo kultūra įsitvirtina Lietuvoje. Juk cinikas žino, kaip veikia valdymo mechanizmas, jis nebijo juodo darbo ir gudriai šypsodamas iš tolo atpažįsta "gerą žmogų iš akių". Vyrai atsiprašė prezidento ir premjero, atsistatydino ir grįžo į lygiai tokias pat aukštas pozicijas, tik kitoje instancijoje, gal kiek susinepatoginę, bet ne tuščiomis rankomis. Tarytum tai buvo ne kriminalas, o tik netaktas, "negražus" poelgis, - ne teisėtvarkos pažeidimas. Vieno Amerikos universiteto profesorius, tuo metu skaitęs paskaitas Vilniuje, smagiai pakomentavo: įsivaizduokime kokį mokytoją pedofilą, sugautą nusikaltimo vietoje – jis atsistatydins, išeis į kitą mokyklą, ten darys tą patį ir vėl galės atsistatydinti...

Ko gero, 2006 metai įeis į Nepriklausomos Lietuvos istoriją kaip radiklios kovos su korupcija, teisėtvarkos sistemos profesinio ir moralinio atsinaujinimo metai. Realūs įvykiai parodė, kad etinio diskurso bejėgiškumas mūsų valstybės teisinėje realybėje tampa labai skaudžiu kliuviniu socialiniam teisingumui įsitvirtinti. Į paviršių ėmė kilti skandalai, į kuriuos įsipainioję įvairių lygių valdininkai ir teisėtvarkininkai. Dauguma jų, rūpindamiesi privilegijomis, užmiršo esą Temidės pasiuntiniai, teisingumo saugotojai. O įdomiausia – jų nekamuoja kaltės ar gėdos jausmai (girdėjome: "Aš nesijaučiu padaręs ką nors prieš savo sąžinę"), matyt, jie įsitikinę savo nebaudžiamumu. Vėl tapo įdomu žiūrėti televiziją, – žiniasklaida virto viešų farsų scena, kur nuolat skamba žodžiai: "viskas pagal įstatymą", "tai ne mano kompetencija", "negavau rašto", "nebuvo užtikrintas informacijos pateikimas". Susidaro įspūdis, kad Lietuvoje teisinė logika neturi nieko bendra su asmenine teisininko sąžine.

Galima priminti ir kitą bekompromisį P. Leono pareiškimą: "Valdininkas ar teisėjas, kuris už kyšius neteisėtai veikia, arba advokatas, kuris pasiduoda priešininkui, blogesni už vagis ar užpuolikus ant kelio – nuo vagies ar užpuoliko aš galiu pasisergėti: užraktu, sargyba, ginklais, o nuo tokių piktadarių negalima apsisergėti, nes jie skriaudą daro ir įstatymus peržengia savo pačių įstatymų pagalba. [...] Jei visuomenės doriška pažiūra būtų aukštesnė, tokie skriaudikai netarptų".

Kažkas atsitiko mums visiems. Matyt, išgyvename moralinės kultūros infliaciją, kuri ryškiausiai atsiskleidžia teisėtvarkoje. Moralės, etikos ir doros terminus girdime dažnai vartojanč, tačiau paprastai tai yra tik žodžių lukštai, apie jų reikšmę mažai mąstoma. Daugybė etikos komisijų vis labiau panašėja į specialias institucijas, slopinančias arba inicijuojančias teismo procesus. Dažniausiai apie moralę ir "gerą žmogų" kalbama verksmingu ar pakylėtu tonu, bet galvoj turima labai primityvi, "iš savo parapijos" atsinešta nuomonė. Cinikai naudojami tuo, kad vyrauja stereotipai, visai neatitinkantys šiuolaikinio požiūrio gelmės ir realiųjų sudėtingumo.

Esame pripratę apie visokią kultūrą kalbėti neapibrėžtai. Visa, kas turi bent kokį išskirtinumą ir apibrėžtumą, apibūdinama kaip "kultūra": tai ir popkultūra, ir subkultūra, ir homoseksualų kultūra, ir naujos augalų kultūros, ir t. t. Visoks tikrovės segmentas gali būti aprašytas kaip tam tikra kultūra, ir taip galime turėti begalines horizontalias išsklaidas. Ir vis dėlto gal nevertėtų visai atsisakyti *vertikalių* matmenų. Gal kas ir būtų linkęs užmiršti, bet šalia to, kas yra, visada galiojo ir galios tai, *kas turėtų būti*.

Tai, kas kilnu, gražu, didžiadvasiška, yra reta, nes sunkiai realizuojama, bet tik tikėdami šiais dalykais žmonės gyvena ir sugyvena. Klasikinėje tradicijoje kultūros terminu apibūdinama tai, kas tam tikra prasme susiję su nenatūralumu, su priešprieša savaimingumui, kaip chaosui ir stichijai, su tam tikrais radikaliais draudimais (tabu), kai laukinė natūra transformuojasi į sukultūrintą prigimtį. Tarkim, gamtoje pirmumas atitenka stipriausiam, o kultūroje pirmumo teisė užleidžiama silpnesniajam (pvz., kultūringas žmogus į troleibusą leidžia pirmiau įlipti ligoniui, senam žmogui ar vaikui). Tik valdomas noras, nepatenkintas fiziologinis poreikis leidžia atsirasti kalbinei simbolikai, nuorodai į tai, kas buvo nepatenkinta. Jei visi žmogaus norai būtų patenkinti, kalba niekad nebūtų atsiradusi.

Žodžiu, *bet kokios kultūros branduolys yra moralinė kultūra*. Kol visuomenė nėra demoralizuota, ji turi bendrus siekius, kurie nusako bendrojo solidarumo orientyrus, bendrą viziją, nesamą, bet kuriamą realybę, kuri gali būti įgyvendinta tik tiek, kiek ja tikima. Karlas Jaspersas yra pabrėžęs, kad "tarp žmonių galioja besąlygiška taisyklė, jog jie gali tikrai *drauge gyventi* arba *drauge paaukoti gyvybę*, kai kurio nors iš jų atžvilgiu įvykdomas nusikaltimas [...] – tai yra jų esmės esmė". Galima pasakyti labai paprastai: žmogus yra bendruomeninė būtybė. Bet tai gali būti išaukštinantis ir sustiprinantis bendrumas. Gali būti ir susimokėlių – savanauđių bendrumas ("tiesa – mūsų" vien todėl, kad mūsų, melagingai liudijančių, daugiau?!).

Kultūra remiasi žmogumi, kuris jaučia pagarbą įstatymui. Įstatymai – tai bendros tikrovės nuorodos, bendri orientyrai, todėl jie negali vienam galioti, o kitam – ne. Kadangi iki šiol daug kam patikimiausi atrodo gamtamoksliniai argumentai, galėtume analogiškai sakyti, kad visuomenė yra stipri, kai sutampa individų pastangos, tai tolygu *energetiniam rezonansui fiziniuose reiškiniuose*. Toks moralinis pakilimas – stebuklas – buvo Lietuvos Sąjūdis ir dainuojanti revoliucija. Dabar dažniau kalbame apie susvetimėjimą, cinizmą, etinį reliatyvizmą, jėgų išsibarstymą. Užsisklendžiame savyje, pešamės dėl privačių interesų, gausėja psichinių ligų ir savižudybių, visa tai matome mūsų šalyje, ir nieko keista, kad pagaliau viešai prakalbome apie "atsisukančius varžtelius ir kad tai gali atsitikti kiekvienam"... Atrodo, kad dori naivuoliai vis labiau ima panašėti į tuos, kuriems "atsisukę varžteliai".

Moralinė visuomenės sveikata – pirmoji gyvybingos kultūros sąlyga. Ji reiškia gyvą žmogiškojo solidarumo intuiciją kiekviename iš mūsų. Ši intuicija – tai empirinį "aš" stebintis aukštesnysis, I. Kanto žodžiais tariant, transcendentalinis "aš", o paprasčiau – *sažinė*. Mes ir nepastebime, kad dorais mus verčia būti pati kalba, jos logika, gramatika, sintaksė, tarsi savaime suprantamas priešdėlių, priesagų ar nosinių vartojimas, sąvokos, kurias jau randame ateidami į šį pasaulį. *Logika – tai mąstymo etika, o etika – elgesio logika*. Vertėtų bent retkarčiais priminti garsiąją Sokrato frazę: *Kas nemąsto dorai, tas ir gyventi dorai negali*. Todėl tokia svarbi viešojo gyvenimo gyvybingumui diskusijos dvasia – laisva, bet atsakinga. Viešas etinis, teisinis ir politinis diskursas neišvengiamai atskleidžia nederbę, nes tokia yra kalbėjimo ir susikalbėjimo esmė. Kalbant reikšmingi ne tik patys žodžiai, bet ir intonacija, gestas, kontekstas, kurių kalbantysis net ir negali numatyti, todėl išprusęs ir įžvalgus klausytojas iškart pajunta apsimitimą. *Sažinė* nėra psichologinė individo savybė, ji ateina iš pasaulio, iš gilesnio *žinojimo*. Todėl ji yra žmonių *susižinojimo*, bendro buvimo, orientacijos realiame pasaulyje pagrindas. Meluojantis žmogus nori priversti kitus patikėti tuo, kas yra fiktyvu, bet naudinga jam pačiam. Ne veltui toks asmuo yra charakterizuojamas kaip "pučiantis miglą", kurioje nori kitus paklaidinti, bet pirmiausia pasiklysta pats. Kad ir koks charizmatiškas, politiškai įtakingas ar finansiškai galingas, perspektyvus ir išsilavinęs jis būtų, fiktyvi tiesa atsiskleidžia kaip atskiro asmens savivalė ir prievarta bendruomenei, anksčiau ar vėliau ji parodo savo bejėgiškumą, vedantį į moralinį asmenybės suirimą. Tai liudija visų didžiųjų tironų istorijos nuo antikos iki mūsų laikų, tai primena daugelio "kultinių" asmenybių "pasaulio užkariavimo" ir depresyvių nuopolių istorijos.

Dabartiniame pasaulyje, kai dažnai kartojama F. Nietzschės frazė "Dievas mirė, mes jį nužudėme", retas tiki, kad teisingumą lemia dieviškos garantijos, dieviška pasaulio sandara. Teisingumo yra tiek, kiek yra žmonių, pasiryžusių jį įtvirtinti.